

3. Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія. 2-ге вид. Вінниця, 2003. с.
4. Левицький А. Е., Сингаївська А. В., Славова Л. Л. Вступ до мовознавства: Навчальний посібник. Київ, 2006. 104 с.
5. Огієнко І. Історичний словник граматичної термінології. Київ, 1908. 129 с.
6. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава, 2010. 844 с.

УДК 811.163.2'366.584:2-282

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.26.1.14>

МАЙБУТНІЙ ЧАС В НОВОБОЛГАРСЬКИХ ПОВЧАННЯХ ПРОТИ ЯЗИЧНИЦТВА ОДЕСЬКОЇ РУКОПИСНОЇ ЗБІРКИ В. І. ГРИГОРОВИЧА

THE FUTURE TENSE IN THE SERMONS OF THE XVIII CENTURY AGAINST PAGANISM FROM ODESA MANUSCRIPT COLLECTION OF V. I. HRYHOROVYCH

Стоянова Д.Ф.,

orcid.org/0000-0001-9741-2519

кандидат філологічних наук,

*доцент кафедри загального та слов'янського мовознавства
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова*

Статтю присвячено дослідженню граматичних засобів вираження майбутнього часу в новоболгарській пам'ятці 2-ої половини XVIII ст. та визначенню стадії формування футуральних форм в означений період. Об'єктом дослідження обрано комплекс проповідей антиязичницького спрямування, який входить до складу збірника № 1/154 рукописної колекції В. І. Григоровича, що зберігається в Одеській національній науковій бібліотеці. Встановлено, що комунікативна мета комплексу повчальних проповідей сатирично-викривального звучання – виявлення, засудження і викорінення зі свідомості тогочасного суспільства марнославних дохристиянських уявлень.

Отримані результати показують, що у досліджуваних повчаннях представлена багата система граматичних засобів вираження майбутнього часу. Граматичне оформлення досліджуваної темпоральної категорії розгортається в межах визначальної для новоболгарських пам'яток тенденції – синтезу в одне функціональне ціле книжних і народних лексико-граматичних елементів як співвідносних варіантів. Проаналізований мовний матеріал ілюструє різні стадії становлення граматичних форм майбутнього часу: сполучення особової форми допоміжного дієслова *хотѣтихощѣ* з інфінітивом, сполучення особової форми цього ж допоміжного дієслова з *да*-конструкцією, утворення граматичної частки і її поєднання з *да*-конструкцією. Фіксація у пам'ятці діалектних різновидів граматичної частки доводить її остаточну сформованість у живому мовленні. Факт нечастого вживання у тексті форм, складовим компонентом яких була граматична частка, свідчить про свідоме обмеження книжниками їх використання у писемній мові, оскільки вони сприймалися ними як простонародні і не відповідали мовно-стилістичним параметрам жанру проповіді. Здатність форм простого майбутнього вживатися у підрядних речення не змінилася впродовж століть; стабільною вона є і в досліджуваних повчаннях.

Ключові слова: майбутній час, граматична форма, рукописна збірка В. І. Григоровича, збірник № 1/154, повчання проти язичництва.

The analysis proposed in this article focuses on the “Odeskyi zbirnyk” – the manuscript No. 1/154 kept in the Odesa National Scientific Library, V. I. Hryhorovych manuscript collection and presents the already extended verb system of the 18th – century Bulgarian Language. The object of the study is complex of anti-pagan sermons which are the part of manuscript No 1/154/. The main communicative purpose of the sermons is to identify, condemn and eradicate from the people's minds the pre-Christian ideas. The special attention is paid to the temporal system, the future tense, more precisely to the diachronic changes, that result the development tendencies and namely from the general tendency towards analytism. The sermons present a rich system of future tense forms of the different chronological stages which is due to the main New Bulgarian Language feature – the combination of the bookish and vernacular lexical-grammatical elements as correlated variants. In the analyzed linguistic material the most frequent are such future tense forms as: conjugated auxiliary verb *хотѣтихощѣ* + infinitive, conjugated auxiliary verb *хотѣтихощѣ* + *da*-construction, particle + *da*-construction. Fixation in the manuscript of dialect varieties of the particle proves its final formation in spoken language. The fact of their infrequent use indicates a conscious limitation of their use in the written language by scribes. They seem to perceive such forms as inappropriate to the linguistic and stylistic parameters of the sermon genre. The forms of the simple future tense (present verbs of perfective and imperfective aspect) are stably used in adverbial clauses of conditions and time and some other types of clauses. This function of simple future tense forms remains unchanged throughout the historical development of the Bulgarian Language, from the Old Bulgarian to the New Bulgarian period.

Key words: future tense, grammatical form, manuscript collection of V. I. Hryhorovych, manuscript No. 1/154, sermons against paganism.

Постановка проблеми. Рукописний фонд Одеської національної наукової бібліотеки, як відомо, складають писемні пам'ятки Одеського слов'янського благодійного товариства, колекція видатного славіста та знавця слов'янської старовини В. І. Григоровича, зібрання одеського колекціонера графа М. М. Толстого, окремі придбання й пожертви різних періодів [8]. Однак, попри важливе значення рукописів Одеської книгозбірні для вивчення історичного розвитку слов'янських мов, вони ще не були об'єктом всебічного та ретельного дослідження, окрім таких найдавніших і найвідоміших на слов'янському терені писемних пам'яток, як Хіландарські листки (XI або XII ст.), Охридське євангеліє-апракос (XI ст.), Євангеліє-апракос Кохно (XII ст.), Зографська Мінея святкова (XII ст.), і ще чекають свого часу [7, с. 103]. Тож звернення до рукописної спадщини Одеської національної бібліотеки наразі залишається актуальним та перспективним.

Ми зупинимо свою увагу на розгляді комплексу повчань антиязичницького спрямування, який входить до складу рукопису № 1/154 (старий шифр 38/64) 2-ої половини XVIII ст., привезеного вихідцем з Одеської області та професором тогочасного Новоросійського університету В. І. Григоровичем у 1845 р. з болгарського міста Свиштов після своєї славнозвісної подорожі по Балканах [20, с. 152]. Пам'ятка належить до нечисленної в Одеській рукописній колекції групи дамаскинів болгарського походження. Дамаскинами прийнято називати скомпоновані збірники різноманітного складу переважно релігійно-дидактичного змісту. Значення терміну «дамаскин», який походить від імені грецького митрополита, проповідника та письменника XVI ст. Дамаскина Студита, змінювалося і розвивалося [19, 4]. Спочатку термін вживався на позначення повних або часткових болгарських перекладів книги «Тезаурус» Дамаскина Студита, опублікованої у Венеції в 1570 році. Згодом, у XVII–XVIII ст., до складу дамаскинів починають входити так звані «недамаскинові слова (повчання)» – переклади інших праць грецьких авторів, оригінальні твори староболгарських письменників, різноманітні компіляції, житія, апокрифи та ін. [16, с. 284]. З 2-ої половини XVIII та на початку XIX ст. зустрічаються дамаскини, які не містять жодної проповіді видатного релігійного діяча Греції, однак за традицією залишають за собою цю назву. Рукопис № 1/154 належить до збірників саме такого типу.

Твори Дамаскина Студита набули великої популярності та широко розповсюджувалися

серед болгар у XVI–XVIII ст., про що свідчить велика кількість їхніх списків. Перші переклади та їх списки було здійснено архаїчною, книжною, віддаленою від живого мовлення мовою, що за багатовіковою традицією використовувалася у церковно-богослужбній літературі. Дамаскини, які містять цей переклад, називають «архаїчними». Починаючи з 2-ої половини XVII ст., як результат впливу загальноєвропейських та балканських ідей Гуманізму, рецепція і розвиток яких в Болгарії відбувається з деяким запізненням через низку важливих соціально-політичних причин, до писемної мови активно проникають живомовні інновації; спостерігається орієнтація книжників на демократизацію писемно-літературної мови, її синхронізацію з народно-розмовним компонентом [4, с. 44]. Погляд на живе мовлення як основу літературно-писемної мови знайшов своє відображення у дамаскинах 2-ої половини XVII–XVIII ст., які в науці прийнято характеризувати як «новоболгарські». Одеські дамаскини теж належать до пам'яток новоболгарської доби, що було встановлено ще П. А. Лавровим який здійснив їхній первинний огляд та визначив набір найтиповіших прогресивних живомовних змін [10, с. 34].

Дослідження літератури дамаскинів новоболгарського періоду є важливим для вирішення проблем, пов'язаних з кардинальними змінами болгарської мовної системи внаслідок дії тенденцій до аналітизму та її перебудовою до сучасного стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За останні десятиліття в болгарській науці накопичено чимало праць, присвячених дослідженню різних аспектів дамаскинської літератури як культурно-історичного та мовного феномену. У центрі наукового інтересу вчених стоять питання мовних особливостей новоболгарських дамаскинів на різних рівнях мовної системи (А. Милтенова, О. М. Младенова, Б. Велчева, Д. Илиев, В. Мичева, Л. Перчеклийски, Е. Кочева); локалізації першого болгарського дамаскинового перекладу, та побутування новоболгарських дамаскинів у рукописній традиції, їхнього складу (О. М. Младенова, Д. Радослава, Е. Мирчева); створення та поширення дамаскинської продукції в межах певних літературних осередків та скрипторіїв, репертуару писемних пам'яток (Д. Радославова). Особливу увагу сконцентровано на дослідженні своєрідності мови окремих дамаскинів: Райковського (Л. Стефова, Хр. Гиневски, Г. Митринов), Котленського (А. Манолева), Свиштовського (Е. Кочева, В. Шалагин), Сливенського (Д. Иванова),

Жеравненського (В. Шалагин), Троянського (М. Байрамова, Л. Перчеклийски). Вивчення дамаскинів відбувається і з точки зору панівних на сьогодні мовознавчих напрямів: лінгвокультурології (Й. Кирилова, В. Мичева) та етнолінгвістики (К. Мичева-Пейчева, Ю. Ниномия). До наукового обігу вводяться ще не відомі і не описані писемні пам'ятки (Вл. Балчев, А. Джурова, В. Велинова). Важливою подією у науковому світі стало видання Ловецького дамаскина у 2013 році (О. М. Младенова, Б. Велчева).

Комплекс антиязичницьких повчань Одеського збірника 1/154 був опублікований у 1903 році М. В. Мочульським [18]. Коротка каталожна інформація про нього подається у описі цього ж вченого [17, с. 110–112]. Проповіді, націлені на боротьбу з пережитками язичництва, викликали зацікавлення у багатьох визначних у славістиці постатей, таких як В. Ягич, В. В. Качановський, П. А. Лавров, та таких добре знаних болгаристів, як Б. Ангелов, Д. Петканова-Тотева. Останні дослідження сучасності присвячено текстологічному аналізу відомих на сьогодні списків антиязичницьких повчань (А. Ангушева, М. Димитрова) чи окремих його проповідей (Д. Димитрова-Маринова), визначенню текстологічних редакцій списків (А. Ангушева, М. Димитрова), аналізу основних мовно-стилістичних (Н. Иванова) та деяких лінгвістичних характеристик (Д. Стоянова). У 2022 році відбувся захист кандидатської дисертації, предметом дослідження якої було обрано палеографічні, кодикологічні та деякі лексичні особливості новоболгарських дамаскинів Одеської збірки.

Постановка завдання. Хоч повчання проти язичництва Одеського збірника № 1/154 і не залишилися поза увагою істориків болгарської мови, до сих пір ще не здійснено повного аналізу їхніх мовних особливостей. Тож метою даної розвідки є дослідження одного з аспектів граматичної системи новоболгарської пам'ятки, а саме з'ясування способів вираження майбутнього часу як важливої ділянки темпоральної системи болгарської мови означеного періоду та визначення стадії формування футуральних форм.

Виклад основного матеріалу. Антиязичницькі повчання – це проповіді моралістично-наставницького змісту, метою яких є зафіксувати наявність язичницьких світоглядно-духовних рудиментів у свідомості народу, їх химерне переплетення з християнськими уявленнями, викрити відступників, які забезпечують збереження та подальшу передачу залишків поганської віри наступним поколінням, показати страшні і непо-

правні для людського духу наслідки, до яких призводить викривлення під впливом язичницьких забобонів основоположних постулатів християнського вчення. На думку упорядника проповідей (не говоримо про авторство, оскільки комплекс повчань носить перекладний, компілятивний і лише частково оригінальний характер), носієм хибних і згубних для душі вірувань є жіноцтво. Тож цільовою аудиторією проповідника є передусім жіноча половина суспільства. Зважаючи на специфіку адресата, у болгарській науці іноді цей блок повчань називають «Жіночим збірником».

У «Жіночому збірнику» подається цінна і важлива інформація про стан духовного розвитку чи, скоріше, занепаду звичайних неосвічених народних мас, нестійких у вірі і не утверджених в основах християнської доктрини, що викликає глибоке занепокоєння і біль у проповідника. Перераховуються засуджені і заборонені церквою як цитаделлю істинного Христового вчення дії, до яких всупереч строгим настановам священнослужителів, які дотримувалися повелінь Святих Отців і не відхилялися від них, полюблили звертатися люди: знахарство, ворожбитство, чаклунство, чародійство, замовляння, шептання; описуються конкретні магичні ритуальні практики, націлені на досягнення бажаного ефекту, згадується предметна атрибутика, яка застосовується під час їх перебігу; гостро критикується вшанування не визначених церковним законом бісівських свят і неробочих днів. Як духовні злочинці у проповідях представлені не лише знавці та берегині давнього дохристиянського знання, а й ті обмануті й спокушені сатаною овечки, які приходили до них за допомогою. Проповідник також розкриває правду своїм слухачам про те, що всі надприродні здібності знахарок, чаклунк та чарівниць даровані їм дияволом, а значить є смертельно небезпечними для людської душі.

Тема, проблематика, мета та завдання антиязичницьких повчань Одеського збірника 1/154, соціальні характеристики аудиторії, для якої вони призначені, їхній культурно-освітній рівень, майновий стан, а також загальний історико-політичний контекст детермінують вибір мовно-стилістичних засобів, які мають забезпечити реалізацію комунікативних інтенцій проповідника. Спільною рисою для мови новоболгарських дамаскинів є комбінація мовного інструментарію, успадкованого з книжної архаїчної мови попередніх століть, та нових й потужних можливостей живого мовлення, яке виявлялося у своєму діалектному розмаїтті [3, 12, 13].

Як відомо, у староболгарській мові форми

майбутнього часу ще не були остаточно сформованими і перебували у процесі свого становлення [15, с. 117, 14, с. 221, 6, с. 4]. Для вираження значення майбутньої дії існувало декілька способів, найголовніші серед яких: 1. прості форми, репрезентовані дієсловами теперішнього часу доконаного та рідше недоконаного виду; 2. складені форми – сполучення особової форми допоміжного дієслова $\dot{\text{х}}\text{от}\dot{\text{ь}}\text{тн}$, $\text{нм}\dot{\text{ь}}\text{тн}$, $\text{н}\dot{\text{а}}\text{ч}\text{тн}$ $\dot{\text{в}}\dot{\text{ь}}\text{ч}\text{тн}$, що служив, у першу чергу, показником граматичного значення, та інфінітива – виразника лексичного значення; 3. сполучення особової форми майбутнього часу дієслова *быти* – $\text{б}\dot{\text{ь}}\dot{\text{д}}\dot{\text{ь}}$ з дієприкметниками пасивного стану [15, с. 118]. Складені форми майбутнього часу доцільно вважати описовими засобами, оскільки допоміжні слова ще не були достатньо граматикалізованими і зберігали свою семантику: $\dot{\text{х}}\text{от}\dot{\text{ь}}\text{тн}$ – бажаність, можливість, намір виконання майбутньої дії, $\text{нм}\dot{\text{ь}}\text{тн}$ – її обов'язковість, необхідність, часом примусовість, $\text{н}\dot{\text{а}}\text{ч}\text{тн}$ $\dot{\text{в}}\dot{\text{ь}}\text{ч}\text{тн}$ – її стартовий, початковий етап [14, с. 222].

У середньоболгарський період спостерігається поступове обмеження використання простих форм майбутнього часу з подальшим його зникненням. Життєздатними вони залишаються лише у обставинних підрядних реченнях умови, часу та деяких з'ясувальних, що можна простежити на кожному етапі історичного розвитку болгарської мови, на сучасному зокрема [6, с. 68].

Лексико-граматичні конструкції з фазисними допоміжними дієсловами, які у староболгарську добу вживалися вкрай рідко, перестали функціонувати вже наприкінці цього ж періоду [14, с. 223–225]. Найбільшої фреквентності уживання у староболгарський період досягли лексико-граматичні сполучення з допоміжним дієсловом $\text{нм}\dot{\text{ь}}\text{тн}$, конструкції ж з допоміжним дієсловом $\dot{\text{х}}\text{от}\dot{\text{ь}}\text{тн}$ вживалися спорадично, але вже з XIII–XIV ст. вони стають у стверджувальних формах основним засобом вираження майбутнього часу [14, с. 224]. При запереченні, однак, допоміжне дієслово $\text{нм}\dot{\text{ь}}\text{тн}$ не втрачає своїх позицій і продовжує вживатися з високою частотою. Після ряду фонетико-морфологічних змін, які, проте, не зафіксовані у писемних пам'ятках, сполучення $\text{нм}\dot{\text{ь}}\text{тн}$ розвивається у граматичну частку *няма да*, яка у сучасній болгарській мові бере участь в утворенні заперечних форм майбутнього часу [6, с. 96]. Закріплення допоміжних дієслів $\dot{\text{х}}\text{от}\dot{\text{ь}}\text{тн}$ та $\text{нм}\dot{\text{ь}}\text{тн}$ у формах майбутнього часу, а пізніше і похідних від них граматичних часток є результатом дії типологічно спільних балканських тенденцій і вважається одним з найприкметніших балканізмів [10].

Подальший розвиток форм майбутнього часу нерозривно пов'язаний з ще одним важливим і типовим для балканських мов явищем – занепадом інфінітива та експансією *да*-конструкцій [10]: трансформація допоміжного дієслова $\dot{\text{х}}\text{от}\dot{\text{ь}}\text{тн}$ відбувається паралельно з появою конкурентних граматичних форм (інфінітива та *да*-конструкцій) та витісненням інфінітива з ужитку. Однозначно визначити чіткі і хронологічні параметри кожної зміни не видається можливим, адже переважна більшість пам'яток середньоболгарського періоду не віддзеркалює реальних процесів народного мовлення. Окреслимо загальну схему, основний алгоритм розвитку форм майбутнього часу в болгарській мові.

У рукописах XIII ст. зафіксовані перші випадки вживання сполучень усічених особових форм допоміжного дієслова $\dot{\text{х}}\text{от}\dot{\text{ь}}\text{тн}$ (без елементу $\dot{\text{х}}\text{о}$: $\dot{\text{ц}}\dot{\text{ь}}$, $\dot{\text{ц}}\dot{\text{еш}}$, $\dot{\text{ц}}\dot{\text{е}}$ та ін.), що сполучаються з інфінітивом [6, с. 111]. Волосько-болгарські грамоти XV ст. демонструють на місці інфінітива *да*-конструкції [2]. Наступною стадією становлення граматичних форм майбутнього часу у болгарській мові стало використання форми 3 ос. одн. допоміжного дієслова ($\dot{\text{ц}}\dot{\text{е}}$) для всіх особових форм однини і множини та її закріплення як граматичної частки. У новоболгарських дамаскинах XVII – XVIII ст. її можна вважати формотворчою часткою [6, с. 120–121]. Після генералізації форми $\dot{\text{ц}}\dot{\text{е}}$ втрачається сполучник *да* [2].

Незважаючи на те, що *да*-конструкції на певному історичному етапі починають домінувати, у пам'ятках XVII – XVIII ст. інфінітив продовжує функціонувати у скороченому вигляді (без інфінітивного суфікса *-тн*) [14, с. 224]. Новоболгарські дамаскини також ілюструють його використання [9, с. 102; 22, с. 106; 11, с. 68; 5, с. 33].

Сполучення з особовими формами допоміжного дієслова $\text{б}\dot{\text{ь}}\dot{\text{д}}\dot{\text{ь}}$ з дієприкметниками пасивного стану без змін проходять через всі історичні етапи болгарської мови і активно використовуються й нині [14, с. 224].

У досліджуваному нами матеріалі стабільним є вживання простого майбутнього часу (дієслів теперішнього часу доконаного виду) у підрядних обставинних реченнях часу: 289 егда **попѣстнѣ** $\dot{\text{б}}\dot{\text{г}}\dot{\text{ь}}$ $\text{гн}\dot{\text{ь}}\dot{\text{в}}\dot{\text{ь}}$ на тебе можеше ли ты в безѣмна жену сошь твоего празника да возвратиши $\text{гн}\dot{\text{ь}}\dot{\text{в}}\dot{\text{ь}}$ егв ; $\dot{\text{ї}}\dot{\text{до}}$ егда $\dot{\text{б}}\dot{\text{г}}\dot{\text{ь}}$ **послеть** $\dot{\text{а}}\dot{\text{г}}\dot{\text{л}}$ а свого и **повеанть** да оуморить и $\dot{\text{д}}\dot{\text{ш}}$ 8 **возметь** тогда можеш ли ты в $\dot{\text{в}}\dot{\text{к}}$ аана сопротнѣти се $\dot{\text{б}}\dot{\text{ж}}$ ію повеленію; 313б егда же **раскает се** и пакн **прінауть** на $\dot{\text{х}}\dot{\text{р}}\dot{\text{т}}$ іанскн законъ нмать заперещеніе $\dot{\text{з}}\dot{\text{ь}}$ $\dot{\text{л}}\dot{\text{ь}}\dot{\text{т}}\dot{\text{ь}}$; 312а: егда **оумреть** да гн не $\dot{\text{в}}\dot{\text{п}}$ оете; 321б: егда те **познаеть** врагъ за мала $\dot{\text{в}}\dot{\text{ь}}\dot{\text{ц}}\dot{\text{ь}}$

пославшашн его тогда н по на велнко сло те тегантъ; 322а аще что **прѣидеть** некое сло ѿ вѣднмнх н невѣднмнх врагъ за все бл҃гдарн б҃га; 332а егда такова **сотворнши** тогда покрнвашн главѣ свою со златна крѣпа; 324б егда же **се составляютъ** станать магесніцн; та оумовн: 313б аще таковн **не покают се** ѿ тогѡ безаконї...ннкакѡ да се мешашн сос ннх; 314а аще бѡ прежде смертн **покают се** за ꙗзѣ лѣта да нмѣ дадаты запрещенїе; 322а ако **дондеть** тебе неко скорбѣ н печаль а ты плачешн н жалнши тогда велнка радость нмать врагъ; ѿѿа: аще лн кон штворать еѡлне трн годннѣ да се не комка. Зафіксовано лише один випадок використання дієслова недоконаного виду у цій функції: 331а егда **нмѣть** такова добра дѣда тога бѣдѣть за поучестъ н похваала.

Традиційно вживання дієслова **бѣдѣ** розглядається у контексті функціонування простих форм майбутнього часу. Специфіка семантики цього дієслова (тривалість протікання майбутньої дії, процесу, стану) забезпечувала можливість його використання у складі головних та підрядних речень на всіх етапах історичного розвитку болгарської мови. Проте у рукописах, що відображають новоболгарський стан граматичної системи, таких випадків вже не зустрічається [6, с. 59]. Результати дослідження нашого матеріалу дещо відмінні. Спорадичне використання дієслова **бѣдѣ** свідчить про значний авторитет середньовічної писемно-літературної традиції, яка у свідомості книжників, перекладачів та переписувачів асоціювалася з поняттям писемної норми, і прагнення до її наслідування [12; 13]. Наприклад: **ѿѿа н да насладнѣт с вска блага дѣша ваша н жнѡ бѣдѣть** дѣша ваша; 332а-332б егда такова сотворнши тогда покрнвашн главѣ свою со златна крѣпа ... тогда н твон мѣж **славѣнь бѣдѣть** междо народа; 293а вонте се б҃га н г҃дѣ **бѣдѣть** са вамн.

Складені форми майбутнього часу представлені комбінацією повної особової форми допоміжного дієслова **хотѣти** та інфінітива чи **да-**конструкції. У кількісному відношенні з невеликим відривом переважають форми з **да-**конструкціями: 307б **хощѣть** многѡ ажнебогове **да се нарекаѣть** н хощеть да прелашають народн; **хощеть** всакнн **да се поклоннѣть** б҃гѡ своемѡ по своемѡ; 323б **тамо всн магесніцн хощаѣть да бѣдѣть**; 325б токмо **хощѣ да рекѣ** ѿкоже рече нманѣ златооучсть; 327б а днесѣ **хощѣ да похваалнмѣ** конто творать добро; 333а момн конто любать на то свѣтъ да ходаты н на он свѣтъ **хощаѣ да сѣ** дрнпавн н грознѣ н гнѣснн н конто сѣ носннн сребро н злато тамо **хощаѣ да станѣть** лютїн змнн да гн ѿдѣть по рѣцѣ н по шїю н да нмѣ оулазаты оу пазѣха тако **хощаѣ да** гн **мѣуаты** враговето. Для порівняння наведемо приклади сполучень допо-

міжного дієслова з інфінітивом: 292б такѡ н насѣ **хощеть всѣднѣти** во вѣчною мѣкѡ аще не сотворнмѣ неговѡ повелѣнїе; 305а далн **хощѣ уздрѡветн** нан ке да оумреть; 311б тн же **хощешн лншнѣти** се тогда неко пара за пнене н за ѿдѣне; 314а-314б праведнн сѣдн /**хощеть** насѣ радн ннхѣ страшно **нстѣзѡватн**; 315б востанн петре н ндн в рнмѣ тамѡ **хощешн бнѣти** за велнка потреба; 316а н тамѡ **хощѣ** васѣ **мѣунѣти** ѿко престѣпнїцн.

В «Жіночому збірнику» зустрічаються форми майбутнього часу, утворенні сполученням особової форми майбутнього часу дієслова **вѣти** з інфінітивом, що може бути викликане впливом друкованих книг, які потрапляли до Болгарії зі східнослов'янських земель і були дуже поширеними серед книжників [12; 13]. Наприклад: 293а егда такѡ **бѣдѣте творнѣти** всѣгда вам бѣдѣ помагатн; 322а егда тн тако **творнѣти бѣдѣши** тогда оударешн врага по главѣ сосѣ цапенїца; 334а продаждѣ нменїе н рече дан ннцнмѣ н оубогнм н **бѣдѣши нмѣты** сокровнще на нбсн; 322б такѡ **бѣдѣшь творнѣти** н б҃гѡ **бѣдѣть оугоднѣти**.

Важливими та цінними є зафіксовані випадки вживання граматичної частки майбутнього часу, що відображають реальний стан розвитку граматичної форми. Більше того, вона представлена у своїх діалектних варіантах: західно-болгарської ке та властивої для деяких сіл Софійського та Пазарджицького районів кѡ [21, с. 239]: 304б да вн каже далн **кѡ да оумрѡ** или кѡ **да уздрѡве**; 305а: но **ке да оумре**; но **ке да оумрѣш**.

Основним способом утворення заперечних форм майбутнього часу є додавання до сполучень **хощѣ** частки **не**: 291а азѣ не **хощѣ да мѣ сотворнмѣ** що рекохѣ; 305а: § **внѡгѡ оубненї** **не хощѣ да оумреть**; 305а: н ѿнде ѿ врага да нска помощь н лек н **не хощеть да встанѣть жнѣ**.

Висновки. Як бачимо, у повчаннях проти язичництва 2-ої половини XVIII ст. рукописної колекції В. І. Григоровича представлена багата система граматичних засобів вираження майбутнього часу. Граматичне оформлення досліджуваної темпоральної категорії розгортається в межах визначальної для новоболгарських пам'яток тенденції – синтезу в одне функціональне ціле книжних і народних лексико-граматичних елементів як співвідносних варіантів. Проаналізований мовний матеріал ілюструє різні стадії становлення граматичних форм майбутнього часу: сполучення особової форми допоміжного дієслова **хотѣти** з інфінітивом, сполучення особової форми цього ж дієслова **да-**конструкцією, утворення граматичної частки і її поєднання з **да-**конструкцією. Фіксація у пам'ятці діалектних різновидів

граматичної частки доводить її остаточну сформованість у живому мовленні. Факт нечастого вживання у тексті форм, складовим компонентом яких була граматична частка, свідчить про свідоме обмеження їх використання у писемній мові, оскільки вони сприймалися книжниками як

простонародні і не відповідали мовно-стилістичним параметрам проповіді як жанру.

Здатність форм простого майбутнього часу вживатися у підрядних речення не змінилася впродовж століть; стабільною вона є і в досліджуваних повчаннях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Асенова П. Балканско езиковознание. Основните проблеми на Балканския езиков съюз. Велико-Търново : Фабер, 2002. 375 с.
2. Велчева Б. Към въпроса за хронологията на някои промени в българските футурни конструкции *Известия на института за български език*. 1968. кн. XVI. С. 363–369.
3. Велчева Б. Норма и традиция в българския книжовен език от XVI-XVIII век. *Български език*. 1966. № 2. С. 110–121.
4. Дел'Агата Дж. Гръцките и славянски встъпителни формули към словата на Дамаскин Студит. *Студии по българистика и славистика* / прев. от итал. и състав. А. Влаевска-Станчева. София, 1999. С. 39 – 52.
5. Иванова Д. За един малко познат дамаскин от края на XVII в. (№ 119/37). *Филологически проучвания на Великотърновския университет «Св.св.Кирил и Методий»*. 2016. Т. 35. С.31–46.
6. Иванова-Мирчева Д. Развой на бъдеще време (futurum) в българския език от X до XVIII век. София : Изд-тво на БАН, 1962. 201 с.
7. Ищенко Д. С., Zubov M. I. Рукописи південнослов'янського походження в зібранні Одеської державної наукової бібліотеки ім. О. М. Горького : стан і перспективи дослідження. *Мовознавство*. Київ, 2008. № 2–3. С. 103–110.
8. Королькова Е. Г., Кравченко Ж. Н. Славянские рукописи нерусского происхождения Одесской государственной научной библиотеки им. А. М. Горького. *Известия на народна та библиотека и библиотека на Софийския държавен университет*. София, 1963. Т. 3 (IX). С. 29–41.
9. Кочева Е. Морфологични варианти в североизточнобългарските дамаскини от XVIII век. *Български език*. 2005. № 3. С.99–103
10. Лавров П. А. Дамаскин Студит и сборники его имени дамаскины в югославянской письменности. Одесса : Экономическая типография, 1899. 115 с.
11. Манолева А. Езикови особености на Котленския дамаскин от 1765 г. (преписан от Софроний Врачански). *Български език*. 2012. №. 3. С. 64–75
12. Минчева А. Ролята на традицията при възникването на новобългарския книжовен език. *Годишник на Софийския университет «Климент Охридски»*. Серия : Факултет по славянски филологии. Езикознание за 1983 г. София, 1987. т. 77. С. 75–122.
13. Минчева А. Въпроси на нормата в ранния етап на формирането на новобългарския книжовен език. *Годишник на Софийския университет «Климент Охридски»*. Серия : Факултет по славянски филологии за 1980. 1985. т. 74, 3. С. 149–163.
14. Мирчев К. Историческа граматика на българския език. София : Наука и изкуство, 1978. 276 с.
15. Мирчев К. Старобългарски език: краток граматичне очерк. Велико Търново : Фабер, 2000. 144 с.
16. Мирчева Е. Недамаскинови слова в новобългарските дамаскини от XVII век. Велико Търново, 2001. 316 с.
17. Мочульский В. Н. Описание рукописей В. И. Григоровича. *Летопись Историко-филологического общества при Императорском Новороссийском университете*. Одесса, 1890. Т. 1. С. 5–133.
18. Мочульский В. Н. Слова и поучения, направленные против языческих верований и обрядов (к бытовой истории болгар). Одесса: типография «Экономическая», 1903. 53 с.
19. Петканова–Тотева Д. Дамаскините в българската литература. София, 1965. 260 с.
20. Петрунь Ф. Є. Рукописна збірка В. І. Григоровича : бібліографічні замітки. *Праці Одеської центральної наукової бібліотеки*. Одеса, 1927. Вип. 1. С. 137–163.
21. Стойков Ст. Българска диалектология. 4-то фототипно издание. София : Марин Дринов, 2002. Available at: <http://macedonia.kroraina.com/>
22. Шалагин В. Жеравненският дамаскин и организацията на темпоралната система на българския език през XVIII-ти век. *Български език*. 2005. № 3. С.104–112